

Araştırma Makalesi/Research Article

Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar

Autobiographical Narratives in the *al-Saqâ'iq al-Nu'mâniyya* Corpus

YASEMİN BEYAZIT

Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Pamukkale University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History

(ybeyazit@pau.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5776-5416

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 14.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 09.12.2024

Beyazıt, Yasemin. "Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Külliyyatında Otobiyografik Anlatılar," *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 32-65.

DOI: 10.5281/zenodo.15073396

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki kör hakem tarafından incelenmiş, *iThenticate* intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması

Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin bilimsel ve etik kaidelere uygun olarak hazırlandığını beyan etmiştir.

Research & Publication Ethics

This article has been double-blind peer-reviewed by two or more reviewers, and an *iThenticate* plagiarism and similarity report has been created. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest

The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles.

Öz

Osmanlı ilim geleneğinde ulema ve meşâyihin ilk toplu biyografi olan ve eserinin sonunda otobiyografisini kaleme alan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi İstanbul'un fetihni izleyen asırda imparatorluğun sadece fetihlerle değil devleti sağlamaştırma kurumsal yapılanmasının büyüyüp geliştiği, kanunların tedvini, bürokratik uzmanlaşma, devşirmelerin artan istihdamı, devlet kontrolünde bir ulema hiyerarşisinin kurulması gibi uygulamaların merkezîyetçi idareyi tesis ettiği ve bunlara ilaveten mimaride, şiirde ve tarih yazıcılığında bir Osmanlı imparatorluk üslubunun oluştuğu devirde yaşamıştır. Bahsedilen üslubun oluşmasında Taşköprülüzâde'nin yazdıkları ve yaptıkları da önemli olmuştur.

Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed Efendi'nin (ö.968/1561) biyografi sahasındaki *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi-Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye* adını verdiği kitabı tercüme, telhis ve zeyilleriyle Osmanlı tarihinin en geniş kapsamlı biyografik eserler silsilesinin ilk önemli halkasıdır. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, eserinde kendi biyografisini kaleme alarak bu yönüyle de bir farklılık oluşturmuş, ardından gelen mütercim ve zeyil yazarları arasında da otobiyografilerini kaleme alanlar olmuştur.

Bu makalede Taşköprülüzâde'nin eserinin sonunda kendi otobiyografisine yer vermesinin sıra dışı olup olmadığı, otobiyografisini eserine koyma tercihinin muhtemel nedenleri, *eş-Şekâik* tercümelerinde ve zeyillerinde bu tercihin devam edip etmediği, kendinden bahsetmenin biçimleri ve Taşköprülüzâde'nin yaklaşımının dönemin tezkire ve vekâyinâme yazarlığı ile benzerliği ya da farklılığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi-Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye, Taşköprülüzâde Ahmed İsmâeddin Efendi, Otobiyografi, Ben Anlatıları.

Abstract

The first collective biographer of the ulema and sheikhs in the Ottoman scientific tradition, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, who wrote his autobiography at the end of his biographical work, lived in the century following the conquest of Istanbul—an age in which the empire not only achieved military conquests but also underwent significant consolidation. This consolidation was provided by the growth and development of institutional structures that solidified the state and by the foundation of a centralized administration established through practices such as the codification of laws, specialization in bureaucracy, increased recruitment of *devshirmes*, and the creation of a state-controlled ulema hierarchy. Additionally, in this era, an Ottoman imperial style emerged in architecture, poetry, and historiography. The writings and practices of Taşköprülüzâde were also significantly instrumental in the formation of this style.

Taşköprülüzâde 'Işâm al-Dîn Ahmed Efendi's (d. 968/1561) book in the field of biography, *al-Saqâ'iq al-nu'mâniyya fî 'ulamâ' al-dawla al-'uṭmâniyya*, represents the first important link in the series of the most comprehensive biographical works in Ottoman history with its translations, commentaries, and annexes. In his work Taşköprülüzâde Ahmed Efendi also broke new ground by including his autobiography, setting a precedent followed by many of the later translators and commentators who also wrote their autobiographies. This article explores whether Taşköprülüzâde's inclusion of his own biography at the end of his work was an unusual choice, the possible motivations behind this decision, whether or not this practice continued in the later translations and addendums of *al-Saqâ'iq*, the forms of self-references employed, and the similarities and differences between Taşköprülüzâde's approach and the *tezkire* (collection of poets' biographies) or the chronicle writing of the period.

Keywords

al-Saqâ'iq al-Nu'mâniyya, Taşköprülüzâde Ahmed İsmâmeddin Efendi, Autobiography, Ego-Documents.

Şu kimse diridür dehr içre bâri
Ki sonunda kala bir yâdgârî*

Osmanlı Devleti'nin muhtelif vilayetlerinde müderris olarak görev yapmış, ömrünün sonlarına doğru Bursa ve İstanbul kadılıklarına tayin edilen; kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli risaleler, kitaplar yazan Taşköprülüzâde İsmâmeddin Ahmed Efendi XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden birisidir. Arapça kaleme aldığı ilimler tarihi ve ilimlerin tasnifiyle ilgili *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm'u*; sahabe, âbid, zâhid, âlim, fakih, müçtehit, İsrâki ve Meşşâî filozofların biyografilerinin verildiği alfabetik tabakat eseri olan *Nevâdirü'l-ahbâr fî menâkıbî'l-ahyâr'ı*; Osmanlı alimleri ve şeyhlerinin hal tercümelerinin yer aldığı *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l Osmâniye*'si yazarın en önemli eserleri arasındadır.¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'sinde ilk defa Osmanlı ülkesinde ulema ve meşâyih biyografilerinin bir arada kaleme alınması, kendi biyografisine yer verilmiş olması, eserin padişahlara göre tertip edilmesi, tercüme ve zeyilleri ile birlikte bu alanda bir külliyat oluşmuş olması eserin en önemli ve ayırıcı özellikleri arasındadır.

Taşköprülüzâde ilme meftun, âlimlerin hayatlarına, yapıp ettiklerine, düşüncelerine meraklı olduğu kadar bunları yazmaya tutkulu bir Osmanlı entelektüelidir. Onun yazma tutkusu, çevresi, kariyeri ve telifatı incelenerek başarılı bir şekilde ortaya konulmuştur². *eş-Şekâik*'te bulunan 371 âlim ve 150 şeyhin hal tercümesinin³ içerisinde Taşköprülüzâde ailesinden âlimler de bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet devri alimleri içerisinde dedesi Molla Hayreddin Halil'in, Sultan II. Bayezid devri alimleri içerisinde

* Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 203.

1 Bu makalenin oluşmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu ile İbrahim Halil Ayten'e teşekkürü bir borç bilirim. Makale konusu, 24-26 Mayıs 2024'te Üsküp'te düzenlenen Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri," *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII, Cüz II, (İstanbul: 1945): 136-38; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 40 (İstanbul: 2011), 151-75. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsmâmeddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 75-76.

2 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-162.

3 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 9.

babasının dayısı Muhyiddin Muhammed en-Niksârî'nin, Sultan I. Selim devri alimleri içerisinde babası Molla Mustafa b. Halil'in, amcası Molla Kıvâ-müddîn Kasım'ın, dayıları Âbid Çelebi'nin ve Abdurrahman b. Hüseyini el-Hüseyini'nin biyografisine yer vermiştir.⁴ Bu biyografiler, Taşköprülüzâde'nin biyografisi ve ben anlatısını inşa etmek bakımından oldukça kıymetlidir.⁵ Yazarın biyografilerini verdiği yüzün üzerinde âlim başlığında "birinci kişi ağzıyla" anlatıda bulunduğu, eserlerin derkenarlarına düşülen notlarda da kendisi ve ailesi hakkında yeni bilgiler tespit edildiği, İstanbul kadılığına atandıktan sonra yazdığı *el-Lüccetü'z-zâhire fî saâdeti'd-dünyâ ve'l-âhire* adlı kişisel bir manifesto olarak değerlendirilen eserin biyografik malumat içerdiği görülmektedir.⁶

Tevazunun önemli bir erdem oluşturduğu, kibrin ise yerildiği ve insanı kibre götürecek her türlü vesilenin, aracın da hoş karşılanmadığı, kendinden bahsetmek gerektiğinde "bu fakîr/bu hakîr" nisbesinin kullanıldığı Osmanlı kültüründe Taşköprülüzâde'nin kendi biyografisine yer vermesi oldukça önemlidir. Tespit edildiği kadarıyla *eş-Şekâik* ile Osmanlı yazın hayatında alimlerin, şeyhlerin biyografileri ilk defa birlikte yazıldığı gibi böyle bir eserde yazarın biyografisine de ilk defa yer verilmiştir. Taşköprülüzâde'nin eserinin sonunda kendi biyografisine yer vermesi bir sıra dışılık mıdır ya da nadirattan mı kabul edilmelidir?⁷ Bu makalede Taşköprü-

- 4 Taşköprülüzâde İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'îd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 206-10; 440-43; 612-18; 620-6.
- 5 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve ailesi hakkında bildiklerimiz, son yıllarda yapılan çalışmalarla oldukça zenginleşmiştir. Yazarların kendileri, aileleri hakkında yazma eserlerin derkenarlarına düşükleri notlar ve bunların dönemin siyasal, sosyal ve iktisadi dönüşümlerle okunması gerekliliği bu kaynakların biyografi çalışmaları için gözden kaçırılmaması gereken önemli bir kaynak grubu olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu minvalde Osmanlı ulema biyografisi çalışmaları ve özelde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar da bu yöntemin takipçisi olmuştur. Bkz. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl (İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016); Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-162; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fî sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, 191-96; Abdurrahman Atçıl, "Osmanlı Dünyasında Değişen Şartlar Karşısında Taşköprülüzâdeler (XV. ve XVI. Yüzyıllar)," *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yay., 2020):163-189; Mehmet Kalaycı-Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021), 1-90.
- 6 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı", 1-3, 4, 44, 191; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fî sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir," 191-6.
- 7 Sadi Çoğenli-Ömer Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi Tenkitli Neşir," *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Tebliğler*, ed. Ömer Kara (Erzurum

lüzâde'nin eserinin sonunda kendi biyografisine yer vermesinin nadirattan olup olmadığı, otobiyografisini eserine koyma tercihinin muhtemel nedenleri, *eş-Şekâik* tercümelerinde ve zeyillerinde bu tercihin devam edip etmediği ve Taşköprülüzâde'nin yaklaşımının dönemin tezkire ve vekâyinâme yazarlığı ile benzerliği ya da farklılığı tartışılacaktır.

Taşköprülüzâde eserinin sonuna geldiğinde kendi biyografisini koymak ya da koymamak noktasında ciddi tereddütler yaşadığını, en sonunda koymasının gerektiği fikrinin ağır bastığını açık yüreklilikle dile getirerek otobiyografisine başlamadan önce şu satırlara yer verir:

“Her şeyin sahibi ve her şeyi bilen Allah'ın yardımıyla, önde gelen âlimlerin hâlleri ve büyük şeyhlerin menkıbelerine dair anlattıklarımın sonuna geldim. Şimdi bu büyük insanların gibi, bu meraklı kulun da kendi hayatını anlatma zamanı geldi. Ancak kusurlarım bu maksadımı yerine getirmeme engel oldu. Başlamakla bırakmak arasında gidip geldim. Bu şekilde tereddüt yaşarken içimde başlama isteği daha ağır bastı. ‘Efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir.’ sözüne istinaden, yüce ve güçlü olan Allah'a dayanarak yazmaya başladım. Kalem korku vadilerinde kayarken kâğıt da utanç ve hayâ içinde yutkunuyordu.”⁸

Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâik'in* sonuna geldiğinde kendi biyografisine başlamakla bırakmak arasında gidip gelmesinin, tereddütlü olmasının altındaki sebepleri irdelemekte fayda var. Bunlardan birisi kendi ifadesiyle kusurları, biyografilerini kaleme aldığı âlim ve şeyhlerle kendisini aynı seviyede görmemesi olabilir. Efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir cümlesi onun içindeki bu duyguyu gün yüzüne çıkarıyor. Otobiyografisini koymak istemeyişindeki bir diğer neden kendisinden söz etmeyen, kendisinden söz edeceği zaman fakir kulunuz diyen ve “el-fakîr” nisbesini kullanan, “bende” kültürüyle yetişmiş birisinin kendisinden vurgulu bir biçimde bahsetmekten kaçınması olabilir. Muhtesipzâde Mehmed Hâkî eserini Türkçeye tercüme etmek için kendisinden izin istediğinde Taşköprülüzâde, Hâkî'den yaptığı çeviriden bir parça okumasını istemiş, dinledikten sonra memnun kalarak artık zamanının az kaldığını, vefatından sonra meşâyih menakıbının ta-

2015), 101; Habîbî Ahmed b. Derviş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, haz. Ramazan Ekinci, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 25.

8 Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 850.

mamlanmasından sonra eserin bir köşesine vefatının not edilmesini ister. Bunu isterken kendisinden fuzala ya da suleha şeklinde söz edilmemesi için ricada bulunur. Bu davranış onun tevazusunu gösterdiği gibi tarihe not düşme iştiyakının önemli bir emaresi olarak karşımıza çıkar.⁹ Otobiyografisini yazarken kullandığı “Kalem korku vadilerinde kayarken kâğıt da utanç ve hayâ içinde yutkunuyordu” cümlesi de onun tevazusunu göstermektedir.

Taşköprülüzâde'nin otobiyografisini yazmaktan kaçınmasının bir diğer sebebi XIX. yüzyılda Fındıklılı İsmet Efendi de olduğu gibi otobiyografisini yazdığında ölüme yaklaşıcağı düşünmesi miydi? Taşköprülüzâde'nin eserini, hayatının son evrelerinde gözlerinin görmez olduğu bir dönemde yazdırmış olması, Fındıklılı'nın tercihinin onda söz konusu olmayabileceğini düşündürüyor. Vefatından yaklaşık on yıl önce İstanbul kadılığına atandıktan sonra (1551) kaleme aldığı eseri *Lüccetü'z-zâhire*'de şöyle der:

“Elli yedi yaşıma gelip ömür kevkebi batmaya yaklaştığında, bedenimde dağılma ve çözülme emareleri ortaya çıktığında, şairin
Oturdum ve ölümü gözlüyorum
Hâlim şu yolcunun hâline benzer
Varacağı son mahalli bilir de
Ona yakın bir menzilde geceler
dediği durumdayken yüce saltanat yurdu Konstantiniyye'nin kadılık vazifesi başa geldi.”¹⁰

Taşköprülüzâde'nin zikredilen ifadeleri onun vefatından on yıl önce bile ömrünün sonlarına doğru yaklaştığının bilincinde olduğunu göstermektedir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi daha önce de ifade ettiğimiz üzere kelâm, fıkıh, tefsir, ahlâk, mantık, biyografi, Arap dili ve edebiyatı, ilimler tarihi, tıp gibi değişik alanlarda çeşitli risaleler, kitaplar yazan bir âlim olarak İslam dünyasının ilmî birikimine vâkıf biridir. Buna göre Taşköprülüzâde'nin eserine otobiyografisini koyması bir sıra dışılık mıydı? Ondan önce otobiyografisini yazan başka bir İslam âlimi var mı idi? Bu sorunun cevabı irdelendiğinde Taşköprülüzâde'den önce Osmanlı dünyasında Abdurrahman Bistâmi'nin (ö. 858/1454) *Kitâbu durreti tâci'r-resâil ve ğurreti min-hâci'l-vesâil* adlı eserinde otobiyografisinden ve faaliyetlerinden söz

9 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 31.

10 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, “Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fi sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir,” 192.

ettiği;¹¹ Horasan diyarından Osmanlı ülkesine gelen Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek'in (ö. 875/1470) de Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği *Tuhfe-i Mahmûdî/Tuhfetü'l-vüzera* isimli nasihatname niteliği taşıyan eserinde otobiyografik bir anlatıda bulunduğu görülmektedir.¹²

Osmanlı literatüründe Taşköprülüzâde öncesindeki bu örnekler dışında İslam bilim ve düşünce hayatında iz bırakmış çok sayıda âlimin eserine otobiyografisini koyduğu tespit edilmektedir. İbn Sina tarafından talebesi Ebû Ubeyd el-Cûzcânî'ye yazdırılan otobiyografik eser *Sîretü's-Şeyh'te*;¹³ Nişaburlu muhaddis, fakih ve tarihçi İmam Ebu'l-Hasan Abdülgâfir el-Fârisî (ö. 529/1134-35) *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nîsâbûr*'un sonunda; coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-üdebâ'da*; Kutbuddin Şîrâzî (ö.710/1311) ömrünü İbn Sînâ'nın *el-Kanûn fî el-tıbb* kitabını anlamaya adanmış *el-Tuhfet el-sa'diyye'de*;¹⁴ tarihçi ve edip Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) *el-İhâta fî ahbâri (târîhi) Gırnâta'da*; İbn Haldûn (ö. 808/1406) *el-İber*'in son cildinde;¹⁵ İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) kurra ve hafızların hayatını ve kıraatlarını anlatan Gayetü'n-nihâye'de;¹⁶ fakih Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) Mekke tarihini ele alan *el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn'de*; hadis alimi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) Mısır kadılarını anlattığı *Ref'u'l-isr'an kudâti Mısır'ında*;¹⁷ Hadis âlimi ve tarihçi Şemseddin Sehavi (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı biyografik eserinde;¹⁸ Mısırlı âlim Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Avfi (ö. 906/1501) altmış iki ciltten oluşan *Keşfü'l-beyân'an sıfâtî'l-hayevân*'ın mukaddimesinde;¹⁹ tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir âlim olan Mısırlı Süyûtî (ö. 911/1505) *et-Tehaddüs bi-*

11 İhsan Fazlıoğlu, "Abdurrahman Bistâmî," *İslam Düşünce Atlası*, erişim tarihi 2 Aralık, 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358>,

12 Ümit Karaver, Muhammed Taki Hüseyini, "Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) "Hakâiku'l İmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme," *İslam Tetkikleri Dergisi* 12 (2022): 397-439.

13 Ömer Mahir Alper, "İbn Sina Eserleri," *TDV İslam Ansiklopedisi* 20, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 344.

14 İhsan Fazlıoğlu, "Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbuddin Şîrâzî'nin Mâ-Cerâsı," *Arkakapak* 5 (2016): 10-12. Erişim tarihi 24 Eylül, 2024, <https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazinin-macerasi/Erişim>.

15 Süleyman Uludağ, "İbn Haldun," *TDV İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 542.

16 İbrahim Dakuki, "Haturat-Arap Edebiyatı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 449.

17 İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben": Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi," *Ceride* 1 (2023), 69-70.

18 Cengiz Tomar, "Şemseddin Sehavi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 36 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 315.

19 Sadi Çoğenli-Ömer Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden," 101.

ni'metillâh'ta;²⁰ tarihçi Şemseddin İbn Tolun (ö. 953/1546) *el-Felekü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed b. Tolûn'da*;²¹ Mısırlı âlim ve tabakat yazarı Şa'rânî (ö. 973/1565) *el-Minenü'l-kübrâ'da*²² otobiyografilerini kaleme almışlardır.

Taşköprülüzâde'den sonra da bu gelenek sönmedi, devam etti. Hasan Kâfî Akhisârî (ö. 1024/1615) *Nizâmü'l-ulemâ ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ'da*;²³ Hindistanlı muhaddis Abdülhak b. Seyfeddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) Hintli âlim ve mutasavvıfları içeren *Ahbârü'l-ahyâr fî ahvâli'l-ibrâr'*ında;²⁴ Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl, Cihannümâ ve Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk'da*;²⁵ Edirne vakası sonucunda öldürülen Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) müstakil otobiyografisinde;²⁶ Veliyyüddîn Cârullah Efendi (ö. 1151/1738) *Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâmeucu Kırâ'âtih'de*; Osmanlı biyografi yazarı ve tarihçi Şehrîzâde Mehmed Said (ö. 1178/1764) *Metnü't-tevârîh'te*;²⁷ Ziyâüddîn Abdullah el-Ahıskavî (ö. 1813) *Revâmîzu'l-a'yân fî merâmîzi'l-uhûd ve'l-ezmân* adlı ansiklopedik eserinde;²⁸ Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1231/1816) *Kitâbü'l-Mecmû fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'da*;²⁹ Bâkîhanlı (ö. 1846) tarafından kaleme alınan *Gülistân-ı İrem'de*, Kazanlı tarihçi ve âlim Mercânî (ö. 1889) 6057 kişinin biyografisini yazdığı *Vefiyyetü'l-eslâf ve tahiyetü'l-ahlâf* adlı eserinde³⁰ otobiyografisine yer vermiştir.³¹

20 Halit Özkan, "Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul: 2010), 188-98.

21 İbrahim Dakuki, "Hatırat-Arap Edebiyatı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 449.

22 Hayri Kaplan, "Ebü'l-Mevahib (Ebu Abdurrahman) Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rani el-Mısri," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul 2010), 348.

23 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Vekayiname Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyografik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller)," *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt-I. Kısım, Ankara 2018, 1-2.

24 İsmail Hakkı Ünal, "Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 293.

25 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002), 297.

26 Ahmet Türek-F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (1969), 206.

27 Faruk Bilici, "Şehrîzâde Mehmed Said," *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 473.

28 İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben", 70.

29 Amasyalı Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû fî'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmî, İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998), 389; Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-227.

30 Ahmet Kanlıdere, "Mercani," *TDV İslam Ansiklopedisi* 29 (Ankara: TDV Vakfı Yayınları, 2004), 171.

31 Tahsin Yazıcı, "Bâkîhanlı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 4 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 1991), 543.

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Süllemü'l-vusûl'de*, Suyûti'nin, Şa'rânî'nin ve eş-Şekâik yazarının otobiyografilerini Allah'ın nimetlerinden bahsetmek ve onun nimetlerine şükür maksadıyla kitaplarının sonuna yazdıklarını ve kendisinin de bu yolu izlediğini, daha başka birçok kişinin otobiyografilerini bu şekilde verdiğini, âlimlerin bazılarının ise otobiyografilerini müstakil olarak kaleme aldıklarını ifade etmektedir.³² Kâtip Çelebi, bu makalenin bir sorunsal olarak gördüğü konuya pencere aralamakta, eserine otobiyografisini eklemenin ya da müstakil olarak otobiyografi kaleme almanın İslam kültür ve medeniyet dairesi içerisinde nadir bir uygulama olmadığını önemli bir işaretini bizlere vermektedir.³³ Verilen çok sayıda örnek Taşköprülüzâde'den önce ve sonra, eserlerinde kendi biyografisine yer veren çok sayıda âlimin bulunduğunu göstermektedir.

Osmanlı dünyasında Taşköprülüzâde'nin çağdaşlarına bakıldığında da otobiyografi yazımı konusunda farklı tercihler görülmektedir. Bir Nakşibendî şeyhi olan İranlı mutasavvıf ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) kaleme aldığı sufi biyografilerden oluşan Farsça eserin genişletilmiş çevirisi olup Anadolu'da kaleme alınan ilk biyografik eser olma özelliğine sahip *Terceme-i Nefehâtü'l-üns'te*³⁴ Lâmiî Çelebi'nin otobiyografisi bulunmaz. Osmanlı edebiyatında ilk şuârâ tezkiresinin yazarı Sehi Bey de (ö. 955/1545) tezkiresinde otobiyografisine yer vermez. Latîfi'nin (ö. 990/1582) ise doğduğu şehir, aile adı, mahlas seçimi, eserlerinin adları gibi hususları içeren otobiyografisini kaleme aldığı tespit edilmektedir.³⁵ Latîfi eserini 1546 yılında yazdığında kendi biyografisini eserine koymamış, vefatından yaklaşık sekiz sene önce kendisi tarafından gözden geçirildiği düşünülen, Hicri 982 (1574-1575)'de istinsah edilen ve diğer nüshalara göre daha kapsamlı olan nüshaya otobiyografisini eklemiştir.³⁶ Hatice Aynur bu nüshanın 1568 yılında Âşık Çelebi tezkiresinin dolaşıma girmesi ile Latîfi'nin ona cevaben

32 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," 302.

33 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri," 297; İbrahim Halil Ayten, "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben", 73-74.

34 Süleyman Uludağ, "Nefehâtü'l-üns," *TDV İslam Ansiklopedisi* 32 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2006), 521; Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 2.

35 Hatice Aynur, "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü," *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, haz. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 20.

36 Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 36, 468-72.

hazırlamış olabileceği üzerinde durur.³⁷ Lâtîfi'nin başta eserinde kendi biyografisine yer vermezken sonra eklemesi bu yaklaşım değişikliğinde Taşköprülüzâde'nin etkisinin var olabileceğini de düşündürmektedir. Âşık Çelebi (ö. 979/1572)³⁸ tezkiresi *Meşâirü's-şuarâ*'da (1569) kendi ismini madde başı yapmaz. Bütün metin boyunca diğer şairlerden söz ederken kendi biyografisinden de parçalar paylaşır. Hatice Aynur ilgili makalesinde “Osmanlı tezkirecileri kendilerini tezkirelerine nasıl yerleştirmişlerdir?” sorusunu sorarak Âşık Çelebi'nin biyografisini tezkiresinden ve Divan'ından önemli ölçüde belirlemiştir. Âşık Çelebi'nin hem zeyilinde hem de tezkiresinde doğrudan kendini madde başı yaparak anlatmaması şüphesiz bu durumun bilinçli bir şekilde yapıldığının işaretidir. Hatice Aynur “O, başkalarını anlatırken yani yaşam öyküsel anlatıların içine kendisinin öz yaşam öyküsel anlatısını serpiştirmiştir. Böylece başkalarını anlatırken aynı zamanda kendini de anlatmış, şairler dünyası içindeki yerini okurlarına sık sık anımsatmıştır” der. Örneğin arkadaşı Fevrî'yi anlatırken Narda kadılığı sırasında başına gelen olayları hikâye etmeye başlar. 35 sayfa olan Fevrî anlatısının 25 sayfası Âşık Çelebi ile ilgilidir.³⁹ *Gülşen-i Şuârâ* yazarı Ahdî de (ö. 1002/1593/1594) ailesinden altı kişiye tezkiresinde yer verdiği halde kendi hal tercümesini eserine koymamıştır.⁴⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) 1585-86 yıllarında kaleme aldığı *Tezkire-i Şuârâ*'da biyografisine yer vermese de eserin 1621 tarihinde istinsah edilen Kayseri Raşid Efendi kütüphanesindeki nüshasında, Atâyî'de bulunan Kınalızâde biyografisi müstensih tarafından esere nakledilmiştir.⁴¹ Tezkire yazarı Beyânî (ö. 1006/1597) 1592 yılında tamamladığı eserinde kendisini, “Beyânî-i Sâni” olarak madde başı yaparak anlatmıştır.⁴²

Tezkireleri dışında şairler çok yaygın olmasa da divanlarının bazı bölümlerinde, özellikle dîbâcelerinde (önsöz, giriş) otobiyografik sunum özelliği gösteren biyografik bilgilerine yer verebilmişlerdir. Örneğin Lâmiî Çele-

37 Hatice Aynur, “Kurgusu ve Vurgusuyla,” 20.

38 Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), Cilt 1, 591-7.

39 Hatice Aynur, “Kurgusu ve Vurgusuyla,” 19-21.

40 Ömer Faruk Akün, “Ahdî,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 1 (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 511.

41 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuârâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 54-5; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 1299-1301.

42 *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuârâ)*, haz. Aysun Sungurhan, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 42-44.

bi'nin (ö. 938/1532) divanındaki dîbâcesinde eserini yazma sebebi, edebiyat alanındaki yeri, yaşı, eğitimi ve eserinin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları "bu hakîr" nisbesi ile anlatılır. Fuzûlî de hem Farsça hem de Türkçe Divan'ında yer alan dîbâcelerde kendisinden de söz eder. Farsça Divan'ında "Bu âşuften ve hayran, biçare ve fakir Fuzûlî kendi ahvalinden biraz bahsetmek arzusundadır" der. Türkçe Divan'ında "Gelelim maksadımıza...İsyan sayfalarına kara yazılar yazan âciz Fuzûlî, içindeki duyguları ortaya koyup şöylece halini bildirir ki..." ifadelerini kullanır. Jan Schmidt *The Joys of Philology* adlı kitabında yazmaların otobiyografik anlatı bakımından son derece zengin olduğunu, Leiden Üniversitesi kütüphanesindeki Doğu Koleksiyonlarında saptadığını belirtir ve Lâmiî'nin Divan'ındaki "Zamanlar oldu ki...kasvetli hallerimi ve zihnimdekileri tartıya vurdum ve hüccet-i takva sicilimin sahifelerini tahkik ettim....ve pişmanlık duydum ve geçmişimin günlerine ve geçip giden senelere teessüf ettim ve göz yaşı döktüm..."⁴³ ifadelerine yer vererek yazmalardaki ben anlatısı metinlerini örneklerdir.

Otobiyografisiyle öne çıkan dönemin diğer önemli bir şahsiyeti şüphesiz Mimar Sinan'dır (ö.996/1588). *Tezkiretü'l-bünyân* yazarı Sâî Çelebi Mimar Sinan'ın ağzından nazım ve nesir olarak kaleme aldığı eserinde Mimar Sinan'ın hayatını ve mimari yapılarını anlatır. Sâî Çelebi, tezkirenin Sinan'la yapılan bir hasbihal olduğunu, Mimar Sinan'ın adının, yapıp ettiklerinin bilinmesi ve hayır dualarla anılması için otobiyografisinin yazılmasını istediğini "...sahife-i rüzgârda nâm u nişâmı kalup du'â-i hayr ile yâd olmasına bâ'is olmak için bu hâkîr-i şikeste-zamîr, fütâde-i bî-dest-gîr Sâ'î dâ'iden hasb-i hallerin nazm u nesr tahrir ü takrir murâd edindiler" cümleleriyle anlatır.⁴⁴

İslam kültür dairesi, Osmanlı kültür ve edebiyat dünyasından yukarıda verilen örnekler, eserinin içerisinde ya da müstakil olarak otobiyografi yazımını sıra dışı olmaktan çıkarmaktadır. Eserinde müellifin kendi biyografisine yer vermesinin nadirattan olmadığı ve hatta bir şükran vesilesi olarak algılandığı da görülmektedir. Duha suresinin "Ve emmâ bi ni'meti rabbike fe haddis/ Rabbinin nimetlerini şükranla an" ayetinden ilham alan ulema, Allah'ın kendilerine bahsettiği nimetleri otobiyografileri aracılığı ile göster-

43 Nermin Yazıcı, "Türk Edebiyatında Otobiyografi," *Türkbilgi* 11 (2006), 211-14, 189-217; Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)* (İstanbul: The Isis Press: 2010), 155-8.

44 Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, haz. Hayati Develi (İstanbul: Sanat Kitaplığı, 2003), 7, 39; Suphi Saatçi, "Sâî Mustafa Çelebi," *TDV İslam Ansiklopedisi* 35 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2008), 539.

mişlerdir. Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) bu anlayışını doğrudan eserine verdiği *et-Tehaddüs bi-Ni'metillah* ismiyle göstermişti. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi de otobiyografisinin sonlarında şu ifadeleri kullanarak Allah'a karşı şükranını ifade etmektedir.

“Bu kul ilimle uğraşırken tefsir, usûlü'd-dîn, fıkıh usûlü ve Arap dili konularında da bazı eserleri yazma konusunda Allah onu muvaffak kıldı. Yine bazı kapalı konuları açıklığa kavuşturma ve yüce emelleri gerçekleştirme hususlarında Allah'ın lütfuyla karşılaştım. Her bir hususta bir risâle yazdım. Bunların toplamı yaklaşık olarak otuz kadardır. Ancak talihin cilvesi Allah'ın elindedir. Ne yazık ki onları temize çekemedim. Bunlar Allah'ın bana verdiği bilgi ve mârifettir. Allah'ın bana verdikleri, doğuştan getirdiğim kabiliyetlerdir. 'Her bilginin üzerinde daha bilgisi vardır.' Bu, Allah korusun bilgili olduğum ya da üstünlüğümün iddiası değildir. Aksine 'Allah'ın nimetini dilendir.' âyetinin emrine uymaktır.”⁴⁵

Taşköprülüzâde'den sonra Kâtip Çelebi de *Mizânu'l-Hak* adlı eserinde otobiyografisini aynı gayelerle “tahdîs-i nimet” başlığıyla sunmuştur. Amasyalı Akifzâde Abdürrahim Efendi de (ö. 1231/1816) eserinde benzer bir yaklaşım benimsemiştir.⁴⁶ Tüm bu bilgiler ışığında Taşköprülüzâde'yi otobiyografisini yazacağı zaman tereddüde düşüren neydi? Şüphesiz İslam kültür geleneği ve mirası içerisinde otobiyografi yazımının varlığından haberdardı. Bu uygulamanın Osmanlı dünyasında kendisine değin az tercih edilmesi belki de onu tereddüde sevk etmişti, ancak otobiyografi yazımının bir şükran vesilesi olarak gelenekte görülmesi son anda onu cesaretlendirmiş ve müteşebbis hale getirmişti.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi eserinin sonunda tafsilatlı bir otobiyografi vermiştir. Rüyasında babasının onun doğacağıyla müjdelendiğinden, isminin Ahmed olarak konulması için tembihlendiğinden, doğum gününden, yedi yaşına Kuran okumaya başlamasından, babasının ona lakap ve künye verdiğiinden, kardeşlerinden, eğitim gördüğü hocalarından ve onlardan hangi kitapları okuduğundan, kardeşinin vefatından, babası ve amcasından aldığı eğitimden, aldığı icazetlerden, Dimetoka medresesinde başlayan mü-

45 Taşköprülüzâde İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 862.

46 İbrahim Halil Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında “Ben”, 69-70; Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-7.

derrislik hayatından, medreselerde okuttuğu kitaplardan, babasının vefat tarihinden, kadılık görevine başlamasından, İstanbul kadısı iken gözlerini yitirmesinden, kaleme aldığı eserlerden, Allah'ın ona verdiği nimetlere karşı duyduğu şükrandan ve Allah'a yaptığı dualar ve yakarışlardan detaylıca otobiyografisinde bahseder. Otobiyografisinin başında kendi biyografisini yazmaya başlarken içinde bulunduğu düşünceli durumu, ikilemleri ve hislerini başarıyla okuyucuya aktarırken, aynı başarıyı otobiyografisinin sonunda kendisine lütfedilmiş nimetlere şükrederken, Allah'a övgüler sunarken, Hz. Peygambere sâlat ve selam verirken, ilmiyle amel eden alimler ve dünyaya metelik vermeyen şeyhler için Allah'ın rızasını isterken ve eserini dua ile bitirirken benliğini ve hislerini en derinden hissettirmektedir.

Taşköprülüzâde hakkında yapılan çalışmalar, onun otobiyografisine bazı eserlerini dahil ederken bazılarını hariç tuttuğunu, hepsini yazdırmaktan imtina ettiğini ortaya koymuştur. Mütevazı olması, ilim ve üstünlük iddiası taşımak istememesi gibi nedenlerle bu yolu benimsediği görülmektedir. İki eş-Şekâik nüshasına öğrencileri tarafından derkenar şeklinde yazılan bilgiler otobiyografisine alınmayan kitapları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.⁴⁷

Otobiyografisi dışında Taşköprülüzâde'nin eserde metnin içerisine dağılmış gözlemleri, hatıraları, düşünceleri ile yazdığı mektuplar, kütüphanesindeki kitaplardaki kayıtlar, mühürler ve eserlere düşülen derkenarlar şüphesiz otobiyografisi için en önemli tamamlayıcı unsurlar arasındadır.⁴⁸

eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Tercümelerinde Otobiyografi

eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye telif edilir edilmez ilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmış, Arapçası yoğun bir şekilde istinsah edilmekle birlikte Arapça bilmeyenler için de tercümelerine ivedilikle başlanmıştır. Taşköprülüzâde'nin öğrencisi Âşık Çelebi eseri kısa sürede tercüme ederek hocasına sunmuş, o da "Mevlânâ Âşık, biz bunu Türkî yazmış-ıduk. Tercemede bîhûde zahmet ihtiyâr itmişsüz" diyerek eserin sade bir dille yazıldığını belirtmiştir.⁴⁹ Âşık Çelebi tercümesinin tespit edilmiş bir nüshası bulunmamaktadır.

47 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 69-70, 117-24.

48 Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı," 1-8.

49 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik*, 595.

Farklı senelerde ve farklı kişiler tarafından yapılan tercümelerin XVI. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.⁵⁰ eş-Şekâik'in mütercimlerinden Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, Habîbî Ahmed b. Derviş, İbrahim b. Ahmed el-Amâsî tercümelerinde otobiyografilerine yer verirken, Seyyid Mustafa (ö. 1580-1581) *Hakâiku'l-Beyân fi Tercemeti Şakâikun-Numân Tercümesi* ve *Zamime-i Şakâiku'n Numân*'da,⁵¹ Mehmet Mecdî Efendi (ö.999/1591) de genişletilmiş *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* (1587) isimli tercümesinde kendi biyografisine yer vermemiştir.⁵²

Aslen Belgradlı olan İç-ilde ve Edirne Hüsamiye Medresesi'nde eğitim gören, Belgrad mahkemesinde görev yapıp 1561 yılında İstanbul'a gelen Muhtesibzâde Mehmed Hâkî tercümesine Taşköprülüzâde'den izin alarak başlamış, vefatında müellifin cenazesine de katılmıştır. Mehmed Hâkî'nin üç ayrı tercüme yapması onu diğer mütercimlerden ayıran önemli bir özelliğidir. Mehmed Hâkî, ilk yaptığı tercümeyle isim koymasa da eser genellikle *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye* şeklinde anılmıştır. İkinci tercümesinin ismi *Hadâ'iku'r-reyhân* (1564/1565), sonuncusunun adı *Mecma'u'l-Eşrâf* tir (1567/1568). *Terceme*'de 313, *Hadaik*'te 422, *Mecma'u'l-Eşrâf*'ta 385 adet biyografi bulunmaktadır.⁵³ Hâkî'nin çevirilerinde iki ana amacı bulunmaktadır. Birincisi okuyanların nasihat almasını sağlayacak, ahlakını olgunlaştıracak, dersler çıkarmaya yarayacak menakıb vücuda getirmektir. İkincisi ise ulema ve mutasavvıfların toplumun nezdindeki değerini yükseltmek ve korumaktır.

Muhtesipzâde Mehmed Hâkî'nin, kaleme aldığı eş-Şekâik tercümesinde otobiyografisi eserin hatime bölümünde yer almakta olup tercümelerindeki hatime ve mukaddime kısmında yazdıkları ile hayatı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Mehmed Hâkî hatimede Taşköprülüzâde'nin hayatını "Müşârün ileyh -rahmetu'llahi 'aleyh- 'asrında vâkî' olan fuzalâdan ekser kendü akrabasından tahsîl-i ma'ârif idüp kimlerden tahsîl-i fazl u kemâl itmışdür 'ale't-

50 Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri," 139.

51 Mehmet Yunus Yazıcı, "Seyyid Mustafa'nın Hakâiku'l-Beyân Fi-Tercemeti Şakâiku'n-Nu'mân Tercümesi ve Zamîmê-i Şakâ'iku'n-Nu'mân Adlı Şakâ'ik Zeyli," *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6, 12 (2019), 159-60.

52 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Şakâ'ik*, haz. Bilal Apaydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 23-6; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 921-23, 1387; Ayşe Derya Eskimen, "16. Yüzyıl Divan Edebiyatında Çok Yönlü Bir İsim: Mecdî Mehmed Efendi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 62-64.

53 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 12, 34-5, 194.

tertîb kendü tafsîli ile hâtîme-i kitâbda yazmışlardır” diyerek madde başı yapmadan özetlemiş, ardından kendisini tanıtmaya başlamıştır. Hâkî, Tercemesi'nin sonunda otobiyografisini aşağıdaki şekilde vermiştir:

“Bu ‘abd-i hakîr-i kesîrû’t-taksîr a’nî Mehmed Hâkî ki bende vü âzâde mâ-beyninde Muhtesib-zâde demekle meşhûr olup kılâ’-ı Rûmdan Belgrâd-ı cenân-âbâd ki beyne’s-sevâd lem-yuhlak misluhâ fi’l-bilâd mefhûmına mazhar ve mâ-sadak vâki’ olmuştur. Anda neşv ü nemâ bulup bu dâ’îden mukaddem kimesne tarîk-i ‘ilme kadem basmayup târîh-i hicretün tokuz yüz kırk sekizinde İç-il’e tahsile çıkup sene-i mezkûrede Edrine’de Hüsâmiyye Medresesi’nün evvel-i cem’iyyetinde dânişmend olup mâ-beyninde müddet-i medîd ve emedd-i ba’îd mürûr u ‘ubûr idüp hicret-i nebeviyyenün tokuz yüz altmış sekizinde yine Dârû’s-saltana’ya gelinüp sene-i sâlifenün Receb’i evâ’ilinde tercemeye şürû’ sadrında mevlânâ-yı müşârün ileyh henüz hayâtında olup tercemeye istîzân yârân-ı safâ ve hullân-ı vefâ meşveretiyle münâsib görüldükde sa’âdet-hânelerine varılup hezâr tevkiir ü tebcîl ile takbîl-i yed idüp izn-i şeriflerden taleb itdükde bu ‘abd-i zelifün keyfiyyet-i hâlin ve kemmiyyet-i ahvâlinde merreten ba’de uhrâ sorduklarından sonra İnşâ’a’llâhu’l-Melikü’l-Allâm hayrîla ihtitâm müyesser ola diyü du’â idüp ba’dehu buyurdılar ki: Ba’de’l-yevm her kişinün hâlin Hudâ’sı bilür. ‘Ömrümde çokluk imtidâd fehm itmezem. Kazâ-yı baht olacak olursa ol erbâb-ı ma’ârifün ayağı toprağı olan günâhkâr hezâr haclet ü şermsârî ile bekâ dârına ve âhiret diyârına müteveccih oldı diyü sâ’ir-i müslimîn ile bilece derc idesin.’ diyü vasiyyet diyüp tekrâr yine du’â eylediler. Eyle olsa bu dâ’î-i za’îf ve müstemend-i nahîf yine mübârek ellerin bûs idüp vedâ’ itdüm. İttifâk bunun üzre çok geçmeyüp hemân yine şehri-i mezbûrun evâhîrinde fevt olup Sultân Mehmed Hân ‘aleyhi’r-rahmetu ve’l-gufrân Câmî’i haremide bilece namâzına hâzır olduk. Hakk Celle ve ‘Alâ yerin bâg-ı cinân ve kâbr-i müteberriklerin ravza-i rıdvân eyleye.”⁵⁴

Hâkî, hatimede isminden, namından, memleketinden, eğitim gördüğü medreselerden, 1561 yılında İstanbul’a gidişinden ve *eş-Şekâiki* tercüme etmeyi dostlarının icazetiyle kabul ettiğinden söz etmektedir. Hâkî hakkındaki bilgilerimiz kendi eserinde zikrettikleri kadardır. Hatimede 948 (1541)

54 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma’u’l-Esrâf*, 29-30; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 728, vr.155b-156a; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 729, 166a-166b.

yılında danışmend olduğunu, İstanbul'a gelerek tercümesine de 968 (1561) yılında başladığını belirtmektedir. Eserinin farklı bölümlerinde satır aralarında Belgrad mahkemesinde görev yaptığından, 961 (1553/1554) yılında İstanbul'da mevâlîde tahsilde bulunduğundan söz etmektedir. Anlatısındaki "İç-ile tahsile çıkmak", "danışment olmak", "tahsil üzere mevâlîde olmak" gibi ifadeleri Osmanlı ilmiye kurumları, bunların işleyişi ve terminolojisine dair önemlidir.⁵⁵ 990 (1581) tarihinde istinsah edilen Terceme nüshasının kapağında Mehmed Hâkî'nin müderrisinden olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Mehmed Hâkî kendisi ile ilgili bilgileri verdikten sonra tercümeyi kaleme alma sürecini anlatmaya başlar. Taşköprülüzâde'nin yanına giderek elini öpmüş ve ondan tercüme için izin istemiştir. Hâkî'nin Taşköprülüzâde'yle görüşmesi ile ilgili *Mecma'u'l-Eşrâf*'ta aşağıda sunulan farklı bir anlatı bulunmaktadır:

"Bu 'abd-i hakîr ve müstemend-i fakîr tercemeye şürû' sadrında müşârûn ileyh câmi'ü'l-menâkıb hazretleri henüz hayâtda olup tercemeye istîzân için huzûr-ı şerîflerine vardukda bu hakîrün kemmiyyet-i hâlinden ve keyfiyyet-i ahvâlinden kirâren ve mirâren tefahhus buyurup tafsîlen ma'lûm idindüklerinden sonra 'Allâhu Tebârek mübârek itmiş ola. Lâkin bir mikdâr tahrîr olındukda ne kadar zahmet dahı olursa getirilse kelâma duhûlünüz ve matlûba vusûlünüz ne minvâl üzredür, mesmû'umuz ve ma'lûmumuz olsa... ' diyü buyurduklarında ol hazretün bu teklîfi hâtra olup tahrîr olmandan bir mikdâr ihzâr olunmuşdı. Egerçi hezâr i'tizâr u iftikârla kırâ'at itdüm. El-hak kemâl-i istîlâ-yı hacletden kendümden gitdüm. Bu nâ-tüvâna 'arız olan haclet ü hayrete mutafattın olup lutfla dehân açup şükrin beyân ile istihsân buyurup hazlar gösterüp du'â eylediler ve buyurdılar ki: 'El'ân târîhi hicret-i hazret-i risâlet ki tokuz yüz altmış senesi ve şehri Receb'ün evvelidür. Ba'de'l-yevm zemânümde çokluk imtidâda i'tikâd itmezem. Bi-izni'r-Rabb kazâyı nahb vâki' oldukda ol meşâyih-i 'izâmun bendesi ve sulehâ-yı kirâmun efgendesî 'isyânı hadden ziyâde Taşköprü-zâde fûlân târîhde fevt oldu diyü meşâyih menâkıbın itmâmdan sonra bir gûşeye tahrîr idesiz. Ammâ ne ân ki fazl isnâd idüp fuzalâdan veyâ salâh isnâd idüp sulehâdan diyesiz ancak cümle-i ânda ve gösgötürî ahyânda dest-i irâdetimüz ve yed-i himmetimüz dâmân-ı meşâyihden olduğu ma'nâyı işrâben zeyil-i şerîflerinde kayd

55 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 228; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 29-33.

56 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 729. Terceme'nin kapağında eser için Türkî Şakayık-ı Numân ifadesi bulunmaktadır.

idesiz' diyü vasiyyet eyleyüp ba'dehu tekrâr du'â idüp icâzetleriyle takbî-i yed idüp gitdüm. Hikmetu'llâhdur evâhir-i Receb'de vâsıl-ı Hakk olup Kostantuniyye'de namâzına hâzır olduk."⁵⁷

Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*'ta Taşköprülüzâde'nin yanına eserin tercümesi için gittiğinde Taşköprülüzâde'nin kendisini tanımak istediğini ardından da çevirisinden bir parça görmek istediğini, kendisinin de onun bu talebini yerine getirdiğinden söz etmektedir. Hâkî burada hem kendisinin tercümeğe başlama süreci hem de Taşköprülüzâde'nin son demlerindeki ruh hali hakkında önem bilgileri vermektedir. Taşköprülüzâde fazla zamanının kalmadığını, vefat ettiği zaman vefat tarihinin meşâyih menakıbından sonra bir köşeye fuzaladan ya da sulehadan denilmeden not edilmesini ister. Bu yaklaşımı otobiyografisine eserlerinin bir kısmını koymak istemeyişyle de örtüşen bir davranış şeklidir. Görüşmeden kısa bir süre sonra Taşköprülüzâde vefat etmiş, cenazesine Hâkî de katılmıştır. Hâkî'nin tercümelerinde kendisine dair diğer biyografilerin içerisine serpiştirilmiş sınırlı bazı bilgiler de bulmak mümkündür. Fenârî biyografisi içerisinde, Yusuf-ı Sineçak başlığı altında kendi hayatından kesitler de paylaşılmıştır.⁵⁸

eş-Şekâik'in diğer bir mütercimi Habîbî Ahmed b. Derviş'tir. *eş-Şekâik* tercümelerinde eserine müstakil isim veren ilk mütercimdir ve çevirisini Semiz Ali Paşa'ya sunmuştur. Silivri'de Halveti Şeyhi oğlu olup imam, vaiz, şeyhlik görevlerinde bulunan Habîbî Ahmed *ed-Devhatü'l-İrfaniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye* isimli *eş-Şekâik* tercümesini 1564 yılında Silivri'de Piri Mehmed Paşa Camii'nde imam iken hazırlamıştır. Eserinin sebep-i telif bölümünde aleme bir yadigâr bırakmak için tercümeğe giriştiğini, kendisinin fazılların bendesi olduğunu belirtmektedir. Habîbî Ahmed de Taşköprülüzâde'nin izinden giderek kitabının sonunda kısa da olsa otobiyografisini kaleme almıştır. Kitaptaki biyografilerin içinde de mütercim, yer yer kendi hayatından bahsetmekten geri durmamıştır. Habîbî Ahmed, tercümesinde (1564) Taşköprülüzâde'nin otobiyografisini madde başı yaparak ve genişçe yer verdiği gibi anlatının arasına şiirler de serpiştirmiştir. Sonra da kendisini madde başı yaparak anlatmaya başlamıştır.⁵⁹

57 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 31-32.

58 Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'u'l-Eşrâf*, 32.

59 Habîbî Ahmed b. Derviş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 78-79, 574-5.

“Ahmed bin Dervîş Halife el-Akşehrî

Ve bu hakîr ü fakîr-i dâ'î Ahmed bin Dervîş Halife el-Akşehrî peder-i merhûm hîdmetlerinde tahsîl-i ma'rifet ve ba'z-ı fuzalâdan dahî meh-mâ-emken tekmîl ü dikkat idüp ba'dehu tarîk-ı tasavvufa rağbet idüp merhûm Ramazân Halife dahî merhûm Erdebîl[i] Sinân Halife hazretlerinin hîdmetlerinde olup vüs'-i tâkatce tekmîl-i tarîkata sa'y idüp badehu Erdebîl[i] Sinân Halife hazretlerinden sonra merhûm Merkez Muslihü'd-dîn Efendi 'den mücâz olup hicretün tokuz yüz elli biri Rebî'ü'l-evvel'inde te'ehhül idüp girü ol ayda peder-i merhûm vefât idüp tokuz yüz elli ikisinde küçük birâderlerimiz Dervîş vücûda gelüp büyük birâderimiz Kemâl Çelebi Kostantniyye'de 'Alî Paşa Medresesi 'nde 'Îsâ Paşa-zâde Halîl Çelebi 'nün muzâfı iken ferâgat idüp peder sadrına geçdiler. Ba'dehu fakîr dahî dörd yıl imâm olduktan sonra Tercemân Câmi'i 'ne vâ'iz ü şeyh olup on bir yıl anda karâr itdüm. Ba'dehu hânkâhdan munfasıl olup ol esnâda bu kitâb-ı şerîfün tercemesine şürû' idüp âhir itmâmı bi-'avni'llâhi te'âlâ emîr-i ekrem, menba'u'l-cûd ve'l-kerem, sultân-ı şu'arâ ve bürhân-ı üdebâ, münşî-i resâ'il-i selâtîn-i zamân ve münbî-i kavânîn-i havâkîn-i devrân, hazret-i Nişânî Beg edâma'llâhu eyyâme 'irfânihî hîdmet-i şerîflerinde hicretün tokuz yüz yetmiş ikisi Muharrem'inün on sekizinde vakt-i dahvede tamâm oldu. Va'llâhu'l-hâdî ve hüve a'lemu bi's-savâb”

Habîbî Ahmed otobiyografisinde ismini, memleketini zikrettikten sonra babasından ve bazı fazıl kimselerden tahsil edip tasavvufa meylettığını, Erdebîlî Sinan Efendi'den, Merkez Efendi'den icâzet aldığını, 951 yılının Rebiülevvel (Mayıs-Haziran 1544) ayında evlendiğini, bu sıralarda babası Dervîş Halife'nin vefat ettiğini, babasının ölümünden birkaç ay sonra 952 (1545) yılının başlarında Dervîş isimli küçük kardeşinin dünyaya geldiğini, İstanbul'da Ali Paşa Medresesi'nde İsa Paşazâde Halil Çelebi'nin muidliği vazifesinde bulunan ağabeyi Kemal Çelebi'nin görevinden ayrılarak babasından boşalan posta oturduğunu, kendisinin imam olarak dört yıl görev yaptığını, Tercemân Câmi'i'nde on bir yıl vâizlik ve şeyhlik yaptığını, buradan ayrıldıktan sonra eş-Şekâik'in tercümesine başladığını, Nişânî mahlasıyla şiirler yazan Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin hizmetinde iken 18 Muharrem 972'de (26 Ağustos 1564) tercümesini tamamladığını belirtmektedir. Habîbî Ahmed otobiyografisini eş-Şekâik tercümesinde kaleme almasa idi, kendisi hakkında başka bir kaynaktan bilgi edinemeyecektik. Bu durum otobiyografisini yazmasının kıymetini bizlere göstermektedir.

Otobiyografisini tamamlamasının ardından “Hikâyât-ı meşâyih hem ma’ârif/ Zebân-ı Türk’de bast oldu iy şâh” beyitlerini içeren şiiri ile eserini nihayete erdirmiştir.⁶⁰

Habîbî Ahmed otobiyografisinde Mehmed Hâkî’ye nazaran daha detaylı bilgilere yer vermiştir. Habîbî Ahmed diğer otobiyografilerde olduğu gibi tahsil sürecinden, görevlerinden söz ederken evlilik tarihi gibi daha kişisel bilgilere de yer vermiştir. Onun biyografisi özellikle ilmiye ve tasavvuf yolu arasındaki geçişliliği göstermesi bakımından önemlidir. Ağabey Kemal’in müid iken babasının vefatı üzerine onun postuna oturması, kendisinin de tasavvufa meylederek eğitim hayatını ona göre programlaması, yürüttüğü imamlık, vaizlik ve şeyhlik görevleri ve tercümeğe başlaması gibi hususlar otobiyografisinde zikredilmektedir.

Tercümesinde otobiyografisine yer veren *eş-Şekâik* mütercimleri arasında İbrahim b. Ahmed el-Amâsî de bulunur. İbrahim el-Amâsî, *Terceme-i Şakâ’ik-i Nu’mâniyye*’nin hatime bölümünde kitabın müellifi Taşköprülüzâde Ebû’l-Hayr İsmâmeddin Ahmed Efendi’nin otobiyografisini “Ahvâl-i sâhib-i kitâb” başlığı ile dua kısımlarına yer vermeksizin genişçe ansiklopedik biçimde özetledikten sonra “Ahval-i sâhib-i terceme” başlığı altında kendi biyografisine yer verir.

“Ahvâl-i sâhib-i terceme

Bu ‘abd-ı hakîr-ı nâsî İbrâhîm bin Ahmed Amâsî ki bu kitâbun tercemesi ile mukayyeddür, ‘alâ vüs’a’t-tâka itmâm müyesser oldu. Ve bu tercemede inşâ vü tasnî’ ile mukayyed olmadum ki dinilmedük ve işidilmedük dünyâda bir nesne yokdur. Belki her lafzun ma’nâsını terk ile edâ itmek ile mukayyed oldum. Bu ma’lûmdur ki ‘Arabî’nün bir harfi, Türkî’nün iki harfi ile edâ olunmaz. Ehline ma’lûmdur, hele aslından ziyâde olmadı. Bu tekellüfden garaz ‘arz-ı ihtiyâcdur. Zîrâ bu mücrim-i nâsî kesîrû’l-evzâr ve’l-me’âsîdür. Bende yokdur mâl ki sadaka-i câriyeye sa’y eyleyüm ve bende yokdur ‘ilm-i nâfi’ ki anı şeffî’ eyleyüm ve bende yokdur veled-i sâlih ki ben öldükden sonra bana du’â ider diyü anunla gönlüm eğleyüm, tehî-destüm ve bî-hestüm. Âhirü’l-emr bu tercemenün herkese ‘umûm u şumûlinden hayr du’âya sebep olmak ile bu tercemeye ikdâm ve bu ümniyye ile itmâm olındı. Allâhu Te’âlâ hazretlerinün rahmeti ve Resûlullâh salla’llâhu ‘aleyhi ve sellem hazretlerinün şefâ’ati ol müslim karındaşa karîn olsun ki bu ben za’îf u bî-kesi hayr du’âdan ferâmûş eylemeyüp bari Allâhu Te’âlâ rahmet eyleye diye. Ola ki

60 Habîbî Ahmed b. Dervîş, *ed-Devhatü’l-İrfâniyye fi Ravzati Ulemâ’i’l-Osmâniyye*, 564-5.

bir sâ'at-i mübâreke de Allâhu Te'âlâ yanında kavli makbûl bir kavli lisânından sudûr bulup rahmet-i Hakk'a mazhar olmak müyesser ola. Âmîn. Yâ mücîbe's-sa'ilîn bi-hürmeti Seyyidü'l-mürselîn ve âle't-tayyibîn et-tâhirîn. Ve bu 'abd-i za'îf mevliden Amâsiyye'denüm. Bir mikdâr Amâsiyye'de hâlüm olan kıdvetü'l-müfessirîn Şeyh 'Abdu'rrahîm'den okıdum ve bâ'dehu 'umdetü'l-fuzalâ merhûm Cüneyd-zâde 'Abdu'rrahman'dan okıdum ve ba'dehu Mehemmed Paşa Medresesi'nde Müftî-kulî Mevlânâ Sinân'a ve ba'dehu Hüseyin Ağa Medresesi'nde Mevlânâ Fahrü'ddîn'e ve ba'dehu Amâsiyye müftî-si Köprücükzâde merhûma dânişmend olup ba'dehu Burûsa'da Manastır Medresesi'nde Niksârî Emîr Hasan Efendi'ye ve ba'dehu Mu'allimzâde Ahmed Çelebi'ye ve ba'dehu Üsküdâr'da merhûm Monlâ Muhammed bin 'Arabzâde dimekle ma'rûfdur, bi'l-âhire merhûmdan mülâzım olmak müyesser olup -Mısır kâdîsi oldukda bile kadirğa ile deryâdan gidüp yolda mevc-i bahrdan halâs müyesser olmayup ilâ-rahmeti'llâha garîk oldı.- ba'de'l-mülâzemet Amâsiyye ve Sonisa'da müderris olarak Amâsiyye kazâsı müyesser olup bu terceme Amâsiyye kazâsında tamâm olmak müyesser oldı."⁶¹

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, otobiyografisine eseri tercüme etme usulü ve nedenini açıklayarak başlar. Kendisinde sadaka-i cariyeye için mâl, faydalı ilim ve salih evlattan hiçbirisinin olmadığı için Allah'ın rızası, peygamberin şefaati, Müslüman kardeşlerinin hayır duasını almak için bu tercümeyle başladığını belirtir. Ardından Amasyalı olduğunu, ders okuduğu medreseleri ve medrese hocalarını, dânişmend ve mülâzemet oluşunu, mülâzım olduğu hocası Muhammed b. Arabzâde'nin Mısır'a giderken kadirğanın batması ile boğularak öldüğünü, Amasya'da ve Sonisa'da müderrislik yaptığını, tercüme-i Amasya kadısı iken yazdığını belirtmektedir (1590).⁶²

Tercümelerde yer alan otobiyografileri birlikte değerlendirdiğimizde Mehmed Hâkî'nin kendisiyle ilgili sınırlı bilgi verdiğini, Hâbîbî Ahmed ile İbrahim el-Amâsî'nin ise daha detaylı bir anlatı sunduğunu belirtebiliriz. Mehmed Hâkî'nin 961 (1553/1554) yılında İstanbul'da mevâlîde tahsilde bulunduğunu, Taşköprülüzâde ile vefatından (ö.968/1561) önce görüşerek ilk tercümesini yaptığını göz önüne aldığımızda onun tercümeyle başladığı sırada meslek hayatının başlarında olduğunu ve belki de bu nedenle kendisinden daha az bahsettiğini söyleyebiliriz. Hâbîbî Ahmed ise dört yıl imam-

61 Habîbî Ahmed b. Dervîş, *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*, 564-5.

62 İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, haz. Gökhan Alp (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 562-5.

lık yaptıktan sonra Tercemân Câmii'nde on bir yıl vaizlik, şeyhlik görevinin ardından tercümesine başlamış, Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin hizmetinde iken tamamlamıştır. Mehmed Hâkî'ye nazaran ailesiyle ilgili nispeten çok bilgi veren ve tercümesini daha olgun bir dönemde yazan Hâbîbî Ahmed'in otobiyografisi daha genişcedir. İbrahim el-Amâsî ise mülâzemet aldığı hocası Arapzâde'nin 1561 yılında atandığı kadılık görevi için Mısır'a giderken boğulduğunu göz önüne aldığımızda kendisinin bu tarihlerde ya da öncesinde mülâzım olduğunu,⁶³ tercümesinin ise 1590'da Amasya kadısı iken yazıldığı düşünüldüğünde ise meslek hayatının olgunluk devresinde iken otobiyografisini kaleme aldığını söyleyebiliriz. Otobiyografisinde eğitim hayatından genişçe bahsetmekle birlikte ailesiyle ilgili pek bilgi vermediği için Hâbîbî Ahmed'e göre otobiyografisinin bu yönüyle daha nakıs olduğunu belirtebiliriz.

eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye Zeyllerinde Otobiyografi

eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'nin kaleme alınmasından sonra var olan ulema ve meşâyihin de aynı şekilde kitaplaştırılması ve unutulmalarına mâni olmak için Arapça ve Türkçe zeylleri de yapılmıştır. *eş-Şekâik*'e başlı başına kitap halinde ilk zeyl Âşık Çelebi tarafından yazıldı ve Âşık Çelebi'den XX. yüzyılın başlarında vefat eden Fındıklılı İsmet Efendi'ye kadar önemli bir zeyl halkası oluştu.⁶⁴

Eserin zeyllerinde tercümelerine nazaran otobiyografi yazımına daha az başvurulduğu dikkati çekmektedir. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin tespit edilebildiği kadarıyla iki zeylinde otobiyografi tespit edilmiştir. Munuk Ali (ö.1583-1584) tarafından yazılan *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm*⁶⁵ adlı zeylde 96 kişinin hâl tercümesine yer verilmiştir (1560-1583). Munuk Ali, eserin bazı yerlerinde kendisinden söz etmiştir. İyi bir eğitim aldığını, babasından henüz on yaşında iken ders görmeye başladığını, devrinin önemli âlimlerinin meclislerini takip ettiğini, kitapları hâşiyelerine kadar incelediğini satır aralarında zikretmektedir. Eserin Ezher nüshasında kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen yazarın hacimli bir biyografisi yer almaktadır. Munuk Ali'nin biyografisinin Nevîzâde Atâyî'nin zeylindeki bilgilerin

63 *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 301.

64 Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeylleri", 139-40.

65 *Nevîzâde Atâyî, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, 842-4.

özetlenmesi ve başka kaynaklardan da eklemeler yapılarak oluşturulduğu tespit edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında üzerinde telif ve istinsah kaydı bulunmayan Ezher nüshasının Atâyî'nin eserinin yazılmasından sonra çoğaltıldığı söylenebilir.⁶⁶ Munuk Ali biyografisine zeylinde yer vermediği halde daha sonra istinsah edilirken müstensih tarafından zeyle yazarın otobiyografisinin eklenmesi, biyografik kitaplarda otobiyografi bulunmasının artık yerleşmiş bir uygulama haline gelmeye başladığını düşündürür.

Akifzâde Abdürrahim Efendi (ö. 1231/1816) tarafından Arapça yazılan *Kitâbü'l-Mecmu' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'* adlı eser eş-Şekâik adlı eserin zeyli olarak kabul edilebilir. Âkifzâde Abdürrahim Efendi gördüğü ve duyduğu 1113 kişinin hâl tercümelerini eserinde toplamıştır. Otobiyografisinde 1200 (1785) yılında İstanbul'da müderris olduğundan, Amasya'da birkaç defa müftülük yaptığından bahsetmektedir. Akifzâde, eserinin sonunda kitabını Şevval ayının sonlarında Cuma günü 1221 (1807) yılında fetva görevinde iken tamamladığından söz etmektedir. İstanbul Bab Mahkemesinde 1225, 1226 ve 1227 (1810-1812) yıllarında kadılık yaptığı tespit edilmiştir.⁶⁷ Eserin kapağında Evkaf Müfettişi Akifzâde'nin 1231/1816 senesinde vefat ettiği ve Şehzade Camii'ne defnedildiği belirtilmektedir.⁶⁸

Âkifzâde Abdürrahim Efendi eserine, eğitiminde ve yetiştirilmesinde kendilerine borçlu olduğu hocalarının biyografilerini vermekle başlar ve eserini otobiyografisi ile sonlandırır. Arapça kaleme aldığı eserde Akifzâde otobiyografisini şöyle verir:

“...Bu bilgileri derleyen ben fakîr derim ki: -ki o Abdürrahîm b. İsmâîl b. Mustafa el-Âkif el-Amâsî b. Muhammed Bayram el-Merzifonî el-Amâsî b. Mustafa el-Merzifonî'dir ve o çağdaşları arasında el-Âkif el-Amâsî'nin torunu olarak bilinir.- Babam İsmail Efendi'nin bulduğum el yazısına göre ben 1177 yılının Rebûlevvel ayında doğdum. Allah; rahmetini, bereketini, zenginliğini, geniş mağîfretini babamın üzerine bol bol yağdırsın. Benim nesebim annem Âmine bint Abdürrahîm b. Fâtıma tarafından Ladikli Nuri Efendi diye bilinen zâta dayanır. Ladikli Nuri Efendi, hâl sâhibi olarak tanınan Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebîr'in neslindedir. Allah, Şeyh Seyyid Ahmed el-

66 Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 16, 26-31, 41, 88-89.

67 Süleyman Kaya, “Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim,” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2011/1), 95-96.

68 Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fî'l-Meşhûdi ve'l-Mesmû'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527.

Kebîr'in kabrini nûr etsin. Ona cenneti mesken kılsın. Defnolunduğu mezar Amasya yakınlarındaki Ladik'tedir. O, Zeynelâbidîn'e müntesip şerefli sülâledendir. Zeynelâbidîn, Hz. Hüseyin'in oğludur. Allah yolunda Kerbela'da şehit olan Hz. Hüseyin ise Hz. Resûlullâh'ın gözbebeği ve Fâtimate'l-Be-tül'ün meyvesidir. Allah, onlardan razı olsun. Allah, bizi onlarla beraber haşr eylesin. Allah, bizi onların himayesi altına alsın. Allah, bizi onların topluluğu ve zümresine dahil eylesin. Kitabın başında hocalarımı zikrettim. Allah, onları hesap gününde mükâfatların en hayırlısı ile mükâfatlandırın. Ben, 1200 yılının muharreminde İstanbul'da müderris oldum. Amasya'da birkaç kez müftülük yaptım. Keza bu telif de bir fetva nöbetinde ortaya çıktı. Kendim ve ihvânım için nasihat olarak *Mirâtü'n-nâzirîn, Unvânü'l-meşâyih, Mü-himmâtü's-sûfiyye, Müşiletü'l-yakîn*,⁶⁹ *Takrîbü'l-mübtedî, Sebîlü's-sâlikîn* gibi bazı risaleler yazdım. Bazı yazılara da başladım. Fakat henüz tamamlanmadı. Allahu Teâlâ'dan tevfiği, hidâyeti ve inâmıyla hepsinin tamamlanmasını dileriz. Bu, bolca rızık veren Allah'ın bazı nimetleri ve ihsanlarına şükretmek için bir tahdisdir. Aynı zamanda bütün hamdler ilk önce ve en son dâimâ Allah'adır. Zâhiren ve bâtinen duyulan tüm minnet de O'nadır. Selîm bir kalp ile Allah'a gelen kimse hariç, hiçbir malın ve evlâdın fayda vermediği bir günde Allah, cömertliğiyle beni cehennem ateşinden korusun ve cennet ehlinde kılsın. Şimdilerde benim bir oğlum var. İsmi Muhammed el-Iydî. Allahu Teâlâ onu ilmiyle âmil âlimlerden kılsın. Üzerimizdeki nimetini ise ihvânımız olan bütün erkek ve kadın müminlerle beraber 'Lâ ilâhe illallâh Muhammeden Resûlullâh' şahadeti üzere tamamlasın. Allah; bize, aile büyüklerimize, evlatlarımıza, şeyhlerimize, dostlarımıza, sevdiklerimize, Müslümanlardan bize tabi olanlara rahmet etsin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti ve mağfireti geniştir. Onların vasıflandırdıkları tüm noksan sıfatlardan münezze olan Rabbimiz, izzetin Rabbi'dir. Selam, gönderilen tüm peygamberlerin üzerine olsun. Bütün hamdler, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Allah'ın salâti ve selâmı, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed ve ailesinin üzerine olsun."⁷⁰

Otobiyografisinde nesebinden ve kimliğinden, doğum tarihinden, müderrislik ve müftülük görevlerinden, yazdığı risalelerden, eserini fetva görevinde iken yazdığından söz etmektedir. Otobiyografisinde dua cümleleri yoğun bir

69 Eser yazmada bu isimle anılmışsa da diğer kaynaklarda Şületü'l-yakîn olarak geçmektedir. Mehmet Faruk Çiftçi, "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasyasında Arap Diline Dair Faaliyetler," *Dergiant 7*, 14 (*AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*) (2019), 388-9.

70 Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri, Arabi, 2527, 225-227.

şekilde bulunmaktadır. Ayrıca kendisini, âlimlerin en hakîri, âlimlerle sohbetler eden, onların hizmetlerinde bulunan bir kişi olarak tanımlar ve onlara karşı duyduğu gönül borcu ve şükran için eserini yazdığını belirtmektedir. Mütercimlerin otobiyografileri ile karşılaştırıldığında Akifzâde'nin otobiyografisinin hem ailesinden hem görevlerinden söz etmesi yönüyle geniş olduğu, bir gönül borcu olarak eğitim aldığı hocalarının biyografilerine eserinin başlarında yer vermesi nedeniyle ise eğitim hayatını içermediği tespit edilmektedir.

Otobiyografisine yer veren iki zeyl yazarı dışındaki zeyl yazarları otobiyografilerine yer vermeseler de kendilerinden satır aralarından bahsedebilmişlerdir. Taşköprülüzâde'nin çağdaşı, aynı zamanda öğrencisi ve onun eserine zeyl yapan ilk kişi olması yönüyle önem arz eden Âşık Çelebi, *Tetimmetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*'de⁷¹ kendi biyografisine yer vermediği gibi kendisine metin arasında da az atıf yapar.⁷² *eş-Şekâik*'in diğer bir zeyl yazarı Saçlı Emir Muhyiddin Mehmed Efendi'nin küçük oğlu Saçlı Emirzâde Abdulkadir Yılcık Efendi Paris'de tek nüshası bulunan *Zeyl-i Şakâik*'te otobiyografisine yer vermemiş olsa da diğer zevatın biyografilerinde satır aralarında kendisinden söz etmektedir. Kimi yerlerde ailesi ve akrabaları hakkında da bilgiler vermektedir. Ahmed b. Şeyh Seyyidî Ali'nin, Ali b. Bâlî'nin biyografisi bunlara örnek gösterilebilir.⁷³ *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin ilk Türkçe zeyli olan *Hadâiku'l-Hakâik fî tekmeleti's-Şekâik*'in yazarı Atâyî (ö.1635), esere Taşköprülüzâde'nin biyografisi ile başlasa⁷⁴ da eserinde kendi biyografisine yer vermez. Diğer biyografilerin içerisinde, "bu hakîr, bu fakîr"⁷⁵ şeklinde ifadelerle başlayan çok sayıda pasajda ve 100 civarındaki cümlede, tahsil sürecine, vazifelerine, anılarına ve daha birçok farklı anlatıya yer vermiştir. Eserinde onun hayatı, kişiliği ve ailesi ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Babası Nevi Yahya Efendi'ye büyük bir hayranlık duyduğu için eserinde onun biyografisine geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Ayrıca o, "eş-Şeyh Alî (Pîr Alî Efendi-i Cedd-i Mü'ellif)" ve "el-Mevlâ Yahyâ bin Pîr Alî bin Nasûh (Nev'î Efendi)" başlıkları altında babası, dedesi ve ailesi hakkında malumata da yer vermektedir.⁷⁵

71 Âşık Çelebi, *Tetimmetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*, çev. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022) 24-28.

72 Âşık Çelebi, *Tetimmetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye*, 76, 244-8.

73 Suat Donuk, "Saçlı Emirzâde Abdülkadir Efendi ve Zeyl-i Şakâiki," *Journal of Turkish Language and Literature* 6, 3 (2020), 891-911; Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmeleti's-Şakâ'ik*, 928-9.

74 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmeleti's-Şakâ'ik*, Cilt I, 264.

75 Nev'izâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmeleti's-Şakâ'ik*, Cilt I-II, 391, 1134.

Nev'îzâde Atâyî'nin zeylini ikmal ederek, 562 kişinin biyografisini kaleme alan Uşşâkîzâde İbrahim Hasib *Zeyl-i Şakâ'ik*'inde ailesinden Uşşâkîzâde Abdülaziz Efendi, Uşşâkîzâde Abdürrahim Efendi ve Uşşâkîzâde Abdülbaki Efendi'nin biyografilerine yer vermiştir. Eserinde biyografisini yazdığı kişilerle temasları hakkında kısa bilgiler vermiş, kendisine çok az sayıda atıf yapmış, ancak otobiyografisini yazmamıştır.⁷⁶ Emir Buhari Dergahı Şeyhi Sîmkeşzâde Hasan Feyzi Efendi'nin oğlu Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâ-yi'u'l-fuzalâ*'sı, Nev'îzâde Atâyî'nin eserinin son bulduğu 1633/34 yılından 1717/18 senesine kadarki zaman zarfında hayat sürmüş âlimler, şeyhler ve şairlerin biyografilerini ihtiva eder ve toplam 2078 kişinin hal tercümesini içeren kapsamlı bir eserdir. Şeyhî Mehmet Efendi'nin hayatı hakkında bilgilerin oldukça sınırlı olmasının önemli bir sebebi, eserinde otobiyografisine yer vermemiş olmasıdır. Eserinde satır aralarında kendisinden çok az söz eder.⁷⁷ *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin son zeyli olan *Tekmiletü's-Şakâik fî hakkı ehli'l-hakâik* Fındıklılı İsmet Efendi'ye (ö.1904) aittir. Sultan Abdülhamid'e sunduğu eserinde 1730-1896 yılları arasında yaşayan toplam 371 kişinin hal tercümesini vermiştir. İsmet Efendi hayatı boyunca pek çok mezarlık dolaşmış, tarihî eser incelemiş, tarihin canlı tanığı olan çok kişiyle görüşmüş ve kırk-kırk beş yıl süren bu çalışmaları sayesinde bir canlı tarih haline gelmişti. Ayaklı kütüphane diye anılan İsmet Efendi'nin sağlığında otobiyografisi defalarca istenmişse de hayatta iken tercüme-i hâli yazılanların fazla yaşamayacağı bâtil inancını taşıması nedeniyle bu taleplere olumlu cevap vermediği İbnülemin Mahmud Kemal tarafından ifade edilmektedir.⁷⁸ Bu yaklaşımı nedeniyle eserinde otobiyografisi yoktur.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı edebiyatının, kültürünün, ben-anlatılarının tutkulu yazarı Cemal Kafadar Seyyid Hasan'ın *Sohbetnâme*'sini incelediği 1989 yılında yayınlanan makalesinde, Osmanlı vekâyinâmelerine tekdüze metinlermiş gibi yak-

76 Uşşâkîzâde Seyyid İbrâhîm Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 237-43; 699-701; 746-51.

77 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 19, 54.

78 Abdulkadir Özcan, "İsmet Efendi, Fındıklılı," *TDV İslam Ansiklopedisi* 23 (İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2001) 139-140; Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 33.

laşan, Osmanlı yazarlarının kendilerinden ve kendi ben'lerinden bahseden eserlerinin olmadığına yönelik toptancı görüşü eleştiren, terceme-i hâl ve tezkire geleneğinin bilinmesine rağmen otobiyografik metinlerin Tanzimat'tan sonra ortaya çıktığına dair genel kabulü sorgulayan ve tüm bunların altında Tanzimat öncesinde bireysellik duygusunun olmadığı yönündeki kanaati tenkit eden bir yaklaşım benimsemişti.⁷⁹ Derin Terzioğlu da tarihi biyografi yazımı ile ilgili yazısında tarihi biyografilerin azlığının kaynaksızlıktan çok, tarihçilerin bu kaynakları gözden kaçırmalarına neden olan varsayım ve yaklaşımlarla ilgili olduğunu belirtmişti.⁸⁰ Bugün gelinen noktada ben anlatılarına ilişkin pek çok metin tespit edilmiş olması, yazma eserler üzerine gerek teknik gerekse içerik bakımından yapılan çalışmaların zenginleşmesi, Osmanlı bireyine ve ben'ine dair yapılan çalışmaların artış göstermesi,⁸¹ derkenarları ile birlikte yazma eserlerin biyografik çalışmalarda kullanılabilirliğinin artması öncü araştırmacılarla bu ön yargının kırıldığının önemli bir göstergesidir ve tarihçiliğimiz, edebiyat tarihçiliğimiz için umut vadedicidir.

Otobiyografi yazımını Tanzimat devri ile ilişkilendirmek, Orhun abidelerindeki ben dili ile İslam dünyasında üretilen eserlerdeki otobiyografileri göz ardı etmek ve Osmanlı dünyasında Tanzimat'tan önce üretilen eserlerdeki otobiyografik anlatıların da içerisinde bulunduğu ben anlatısını görmek Osmanlı kültürünü, edebiyatını ve tarihini şümulü bir şekilde anlamamızın önündeki önemli bir engeldir. Osmanlı edebiyatında üretilen metinler incelendiğinde otobiyografi, biyografi ve ben anlatıları yazımının ve bunların kaynaklarının girift olması; ben'e dair müstakil eserlerin yanı sıra ben'e metinlerin önsözünde, sonunda ya da satır aralarında farklı biçimlerde yer verilmiş olması; eserlerin ceride, mecmua, sergüzeştname gibi farklı isimlerle karşımıza çıkması Osmanlı edebiyatının ve kültürünün zengin dünyasını göstermektedir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'yi değerlendirirken Osmanlı dünyasında onun yaşadığı dönemin özelliklerinin iyi kavranması; onun, çağının içerisindeki gelişmelerle birlikte okunması gereklidir. Cemal Kafadar, İstanbul'un

79 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 43.

80 Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlık Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi," *Cogito* 29 (2001), 290-1.

81 Selim, Karahasanoğlu. "Ben Anlatıları," *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 280-1; *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020).

fethini izleyen asırda imparatorluğun sadece fetihlerle değil devleti sağlamlaştıran kurumsal yapılanmanın büyüüp geliştiğini, kanunların tedvini, bürokratik uzmanlaşma, devşirmelerin artan istihdamı, devlet kontrolünde bir ulema hiyerarşisinin kurulması gibi uygulamaların merkezîyetçi idareyi tesis ettiğini bunlara ilaveten mimaride, şiirde ve tarih yazıcılığında bir Osmanlı imparatorluk üslubunun oluştuğunu ifade etmektedir.⁸² Şüphesiz bahsedilen üslubun oluşmasında Taşköprülüzâde'nin yazdıkları ve yaptıkları da önemli olmuştur.

İslam tarihçiliğinde tabakat ve terâcim kitaplarının çokluğuna rağmen XV. yüzyılda ilk müstakil eserlerini vermeye başlayan Osmanlı tarih yazıcılığı içerisinde biyografi yazımının daha geç başladığı bilinmektedir. Osmanlı tarihçiliği öncelikle ulema menşeli tarihçilerin kalem oynattıkları bir alan iken daha sonra resmi bir biçim kazanmaya ve İran edebî tarihçiliğinin etkisi altında kalmaya başlamış, bu sıralarda biyografi yazarlığı ortaya çıkarak ilk örnekleri Sehî Bey ve Taşköprülüzâde tarafından verilmiştir. Benzer bir gelişim Osmanlı tarihçiliğinde siyasi tarihi konu alan vekâyinâmelerde biyografi ve vefayat kısımlarına yer verilmesiyle yeni bir ekolün daha ortaya çıktığı görülmektedir. Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Ali Osman*'ının sonunda Osmanlı padişahlarının hasletleri, ilk Osmanlı uleması, fukahası, sulehası ve meşâyihinin padişahlara göre ayrı ayrı verilmesi çağdaşlarında olmayan bir yenilik olarak karşımıza çıkar. Ardından Kemalpaşazâde biyografik bilgiler için ayrı bir kısım oluşturmaya da eserinde yeri geldikçe önemli simaların hayat hikayelerinden bahsetmiştir. XVI. yüzyılın ortalarında Ramazan-zâde Nişancı Mehmed Paşa da (ö. 979/1571) muhtasar tarihinde her padişah dönemini anlattıktan sonra dönemin ulema, evliya ve vezirlerinin kısa biyografilerine yer vermiştir.⁸³ *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* Taşköprülüzâde tarafından bu değişim ve yenilik devrinde vücuda getirilmiştir. Bu nedenle *eş-Şekâik*'in ortaya çıkışını sadece tezkire ve biyografik kitaplarla değil Osmanlı tarih yazıcılığındaki gelişmelerle de birlikte değerlendirmek gerekir.

eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye bilindiği kadarıyla Osmanlı tarihinde ilk defa ulema ve meşâyih biyografilerini birlikte içeren, eserin sonunda yazarının kendi biyografisine yer verdiği, geleneğin dışına çıkarak eserinin Osmanlı padişahlarına göre bölümlere ayıran, tercüme ve zeylleri ile bir külliyyat

82 Cemal Kafadar, *İki Cihan Aresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 279-80.

83 Feridun Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi," *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 83-87.

oluşturan bir eser niteliği taşır. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*'nin sonunda kendi biyografisini kaleme alan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Osmanlı literatüründe de Abdurrahman Bistâmi (ö. 858/1454) ile Şeyh Ali el-Bistâmî Musannifek (ö. 875/1470) tarafından örnekleri verilen⁸⁴ İslam kültür ve medeniyet dairesi içerisinde var olan bir uygulamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Taşköprülüzâde daha hayatta iken başlayan tercüme faaliyeti ile Muhtesipzâde Mehmed Hâkî, İbrahim b. Ahmed el-Amasî, Habîbî Ahmed b. Derviş isimli mütercimlerin kendi biyografilerini ekleyebildikleri görülürken, Seyyid Mustafa ile Mehmet Mecdî Efendi'nin otobiyografilerini eserlerinde kaleme almadıkları tespit edilmektedir. Zeyl yazarları arasında Âşık Çelebi, Munuk Ali, Saçlı Emirzâde Abdulkadir Yılandık Efendi, Nevîzâde Atâyî, Uşşâkîzâde Hasîb, Şeyhî Mehmed, Fındıklılı İsmet otobiyografilerine yer vermezken Akifzâde Abdürrahim Efendi kendi biyografisini kaleme almıştır. Mütercim ve zeyl yazarları kendi biyografilerini eserlerine koymadıklarında, biyografilerin içerisinde anlatılan kişilerle ilgili temasları ölçüsünde kendi hayatlarından söz etmişler ya da satır aralarında kendilerinden bahsetmişlerdir. Benzer bir durumu şair biyografilerini içeren tezkirelerde de görmekteyiz. Sehî Bey, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalîzâde Hasan Efendi biyografilerini eserine eklememişken Latîfî, Beyânî tezkirelerinde yazarın otobiyografilerinin bulunduğunu görürüz. Biyografilerini koymasalar bile tezkire yazarları, *eş-Şekâik* zeyllerinde ya da tercümelerinde olduğu gibi tezkiresine aldığı şairlerle yaşadığı hadiseleri anlatırken ya da esere başlama sebebini anlatırken kendilerinden söz etmektedirler. Özellikle şairlerin en ilgi çekici olan anıları, meslektaşlarıyla yaşadıkları, karşılıklı şiir atışmasına varan hadiselerdir.⁸⁵ Vekâyiname yazarları da olayları anlatırken satır aralarında kendileriyle ilgili bilgi vermekten çekinmemişlerdir. Zikredilen bilgiler düzenli ve sistematik olmasa da biyografi için bütünlük arz etmese de bunlar bizzat müellifin kaleminden çıktığı için oldukça önemlidir. XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi üç eserine otobiyografisini serpiştirirken, Evliya Çelebi'nin de on ciltlik seyahatnamesinde kendisini tanıttığı, yaşadıklarını anlat-

84 İhsan Fazlıoğlu, "Abdurrahman Bistâmi," *İslam Düşünce Atlası*, erişim tarihi 2 Aralık 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358>; Ümit Karaver, Muhammed Taki Hüseyini, "Şeyh Ali El-Bistâmî'nin (Musannifek) "Hakâiku'lîmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme," 397-439.

85 Yusuf Can Tıraş, "Hatıratın Peşine Düşmek: Ali Şir Nevayî-Mecalisü'n-Nefâyis, Sehi Beg-Hest-Behiş, Latîfî-Tezkiretü's Şuârâ ve Âşık Çelebi-Meşairü's Şuârâ Tezkirelerinde Hatırat Unsurları," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Musa Gümüş, 1 Cilt, (Ankara, 2022), 128-9.

tiği “Sergüzeşt-i Evliya”, “Sergüzeşt-i Hakîr” bölümlerinin sayısı az değildir.⁸⁶ Biyografi, tezkire ve vekayinâme yazarlarının bir bütün otobiyografi metni halinde ya da satır aralarında kendilerinden bahsetmeleri onların bilinmeleri ve kendilerini nasıl anlattıklarının tespiti için oldukça önemlidir. Taşköprülüzâde, Hâkî, Amâsi, Latîfi, Beyânî, Kâtîp Çelebi bir bütün halinde kendisinden bahsetmeseydi; Âşık Çelebi, Atâyî, Selânîkî, Peçevi, Abdurrahman Abdi Paşa, Gelibolulu Mustafa Âli,⁸⁷ Evliya Çelebi metnin içerisinde ve satır aralarında kendilerini anlatmasalardı bugün onlarla, aileleriyle, yaşadıkları çevreleri ve ilişki ağları ile ilgili günümüze ulaşan bilgi çok daha kısır olacaktı.

Taşköprülüzâde’nin yanı sıra çağdaşı tezkire yazarlarından Latîfi ve Beyânî’nin, Mimar Sinan’ın ve eş-Şekâik mütercimlerinin eserlerine otobiyografilerini almaları ya da doğrudan otobiyografilerini yazmasalar bile diğer biyografilerin içerisinde kendilerinden söz etmeleri Osmanlı kültüründe kendinden bahsetmenin önemsendiğini göstermektedir. İhsan Fazlıoğlu, İslam ve Osmanlı düşüncesinde çevrenin, dünyanın, Allah’ın, hatta ahiretin idrakinin evvela kendine dair güçlü bir idrak ile mümkün olacağını ifade eder.⁸⁸ Fazlıoğlu “Kendilik-bilincinin en önemli korkusu hiç-olmaktır...İnsana ilişkin bu kaygıya verilen yanıtın dinî olması zorunlu değildir; felsefi pek çok tutum da tarih boyunca insanın kendilik’inin devam edeceği konusunda pek çok nazariye geliştirmiştir. Bunun nedeni, az önce ifade edildiği üzere, bir ömür süresince inşa edilen kendilik’in, hiçlik’e dönüşmesinin ağrılığıyla ilgilidir. Önemli olan ölümden sonra bir şekilde devam edilmesi; ferdiyet makamındaki kendilik-bilincinin var-olmasını sürdürmesidir.” der.⁸⁹ Bu açıdan baktığımızda eserine otobiyografi derç etmek kendilik bilincini göstermek, hiç olmaktan kurtulmak, hayırla yad edilebilmek için bilinir olmayı istemektir. Taşköprülüzâde, efendilerin huzurunda hizmetçilerin de anılması gerekir diyerek bunu tevazu ile yapmıştır. Bazı mütercimler ile zeyl yazarları onun kadar detaya girmeseler de eserlerine otobiyografilerini ekleyerek takipçisi olmuşlardır.

86 Mine Mengi, “Seyahatname’nin Otobiyografi/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri,” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2, 5 (2016), 87-95.

87 Mehmet İşşirli, “Osmanlı Vekayiname Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyografik Değerleri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller),” 16; Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, 158.

88 Selim Karahasanoğlu, “Niçin Çıkıyoruz,” *Ceride* 1, 1 (2023), 10.

89 İhsan Fazlıoğlu, “Öz.ne’nin kıyâmı: ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarı Bir Çözümleme,” *Ceride* 1, 1 (2023), 58.

Kaynakça

Yazma Eserler

- Akifzâde Abdürrahim. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-Meşhûdi ve'l-Mesmu'*. Ali Emiri Arabi nr. 2527, Millet Yazma Eser Ktp.
- Muhtesibzâde Mehmed Hâkî. *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*. Ali Emiri Tarih nr. 728. Millet Yazma Eser Ktp.
- , *Terceme-i Şakâ'ik-i Numâniyye*. Ali Emiri Tarih nr. 729. Millet Yazma Eser Ktp.

Basılı Birincil Kaynaklar

- Ali b. Bâlî. *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Amasyalı Akifzâde Abdürrahim. *Kitâbü'l-Mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*. Çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Türkiye İlimi, İçtimai Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998.
- Âşık Çelebi. *Tetimmetü's-Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. Çev. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Beyânî. *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şuârâ)*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Fındıklılı İsmet Efendi. *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâik*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Habîbî Ahmed b. Dervîş. *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- İbrahim b. Ahmed el-Amâsî. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. Haz. Gökhan Alp. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuârâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Nev'izâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Sâî Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, İstanbul: Sanat Kitaplığı, 2003.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Taşköprülüzâde İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Uşşâkizâde Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Araştırmalar

- Acıl, Berat, ed. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul: İlem Kitaplığı- Nobel Yayınları, 2016.
- Akün, Ömer Faruk. "Ahdî." *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, İstanbul: TDV Yayınları, (1988): 509-14.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sina Eserleri." *TDV İslam Ansiklopedisi* 20. İstanbul: TDV Yayınları (1999): 337-45.
- Arıcı Mustakim-Mehmet Arıkan, "Taşköprülüzâde'nin el-Lüccetü'z-zâhire fi sa'adeti'd-dünyâ ve'l-âhire Adlı Eseri: Tanıtım ve Neşir." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan. İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- , "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Atçıl, Abdurrahman Osmanlı Dünyasında Değişen Şartlar Karşısında Taşköprülüzâdeler (XV ve XVI. Yüzyıllar)." *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı-Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.
- Aynur, Hatice. "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*. Der. Hatice Aynur-Aslı Ni-yazioğlu, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ayten, Halil İbrahim. "Geçmiş ve Gelecek Arasında "Ben": Abdullah el-Ahıskavî'nin Otobiyografisi." *Ceride* 1 (2023): 64-128.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Bilici, Faruk. "Şehrizâde Mehmed Said." *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010: 472-3.
- Çiftçi, Mehmet Faruk. "Akifzâde'nin Gözünden 18. Yüzyıl Amasyası'nda Arap Diline Dair Faaliyetler." *Dergiabant* 7 (*AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*) 14, (2019): 386-409.
- Çöğenli, Sadi-Ömer Kara. "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi Tenkitli Neşir." *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu Tebliğler*, ed. Ömer Kara. Erzurum, 2015: 101-17.
- Dakuki, İbrahim. "Hatırat-Arap Edebiyatı." *TDV İslam Ansiklopedisi* 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997: 449-50.
- Donuk, Suat. "Saçlı Emîrzâde Abdülkadir Efendi ve Zeyl-i Şakâiki." *Journal of Turkish Language and Literature* 6, 3 (2020): 891-911.
- Emecen, Feridun. "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi." *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999): 83-90.
- Eskimen, Ayşe Derya. "16. Yüzyıl Divan Edebiyatında Çok Yönlü Bir İsim: Mecdî Mehmed Efendi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24 (2009).
- Fazlıoğlu, İhsan. "'Öz.ne'nin kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme." *Ceride* 1, 1 (2023): 45-63.

- , “Abdurrahman Bistâmi,” *İslam Düşünce Atlası*. Erişim Tarihi 2 Aralık 2024, <https://islamdusunceatlası.org/abdurrahman-bistami/358/>.
- , “Bir Kitaba Ömür Vermek ya da Kutbüddin Şîrâzî'nin Mâ-Cerâsı,” *Arkakapak* 5 (2016): 10-12. Erişim Tarihi 24 Eylül, 2024, <https://arkakapak.babil.com/bir-kitaba-bir-omur-vermek-ya-da-kutbuddin-sirazinin-macerasi/>.
- Gönül, Behcet. “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâik Al-Numâniyye Tercüme ve Zeyilleri.” *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII, Cüz II (1945):136-168.
- İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Vekâyinâme Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyoğrafik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller).” *XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt-I. Kısım (2018): 1-16.
- Kafadar, Cemal. *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- , *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kalaycı, Mehmet-Muzaffer Tan. “Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyoğrafik Anlatıları.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021): 1-90.
- Kanlidere, Ahmet. “Mercani.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 29, Ankara: TDV Vakfı Yayınları, 2004: 169-72.
- Kaplan, Hayri. “Ebü'l-Mevahib (Ebu Abdirrahman) Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rani el-Mısri.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 38, 2010: 347-50.
- Karahasanoğlu, Selim. “Ben Anlatıları.” *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş. İstanbul: İdeal Yayıncılık, 2019.
- Karahasanoğlu, Selim. “Niçin Çıkıyoruz.” *Ceride* 1, 1 (2023): 5-23.
- Karaver, Ümit- Muhammed Taki Hüseyini, “Şeyh Alî El-Bistâmî'nin (Musannifek) “Hakâiku'lîmân Li-Ehli'l-Yakîn Ve'l-İrfân” Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme.” *İslam Tetkikleri Dergisi* 12 (2022): 397-439.
- Kaya, Süleyman. “Akifzâde'nin Mecelletü'l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim.” *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2011): 93-108.
- Mengi Mine. “Seyahatname'nin Otobiyoğrafisi/Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri.” *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 2, 5 (2016): 87-95.
- Özcan, Abdulkadir. “İsmet Efendi, Fındıklı.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 23, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2001:139-40.
- Özkan, Halit. “Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Süyûtî.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 38 (2010):188-98.
- Saatçi, Suphi. “Sâi Mustafa Çelebi.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 35, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2008: 539-41.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Kâtip Çelebi'nin Otobiyoğrafileri.” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 37 (2001-2002): 297-319.
- Schmidt, Jan *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*. İstanbul: The Isis Press, 2010.
- Terzioğlu, Derin. “Tarihi İnsanları Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi,” *Coğito* 29 (2001): 284-296.
- Tıraş, Yusuf Can. “Hatıratın Peşine Düşmek: Ali Şir Nevaî-Mecalisü'n-Nefâyis, Sehi Beg-Hest-Behiş, Latîfi-Tezkiretü's Şuârâ ve Âşık Çelebi-Meşairü's-Şuârâ Tezkirelerinde Hatırat Unsurları.” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Musa Gümüş, 1 Cilt, Ankara (2022): 117-30.

- Tomar, Cengiz. "Şemseddin Sehavi." *TDV İslam Ansiklopedisi* 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009: 313-316.
- Türek, Ahmet-F. Çetin Derin. "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 23 (1969): 69-92.
- Uludağ, Süleyman. "İbn Haldun." *TDV İslam Ansiklopedisi* 19, İstanbul: TDV Yayınları, 1999: 8-12.
- , "Nefehâtü'l-üns." *TDV İslam Ansiklopedisi* 32, İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 2006: 521-2.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî," *TDV İslam Ansiklopedisi* 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994: 291-3.
- Yaşa, Fırat, der. *İmparatorluğun Öteki Yüzleri Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısındaki Sıradan Hayatlar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi." *TDV İslam Ansiklopedisi* 40, 2011: 151-2.
- Yazıcı, Mehmet Yunus. "Seyyid Mustafa'nın Hakâiku'l-Beyân Fî-Tercemeti Şakâiku'n-Nu'mân Tercümesi ve Zamîmê-i Şakâ'iku'n-Nu'mân Adlı Şakâ'ik Zeyli." *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6, 12 (2019):144-64.
- Yazıcı, Nermin. "Türk Edebiyatında Otobiyografi." *Türkbilig* 11 (2006): 189-217.
- Yazıcı, Tahsin. "Bâkîhanlı." *TDV İslam Ansiklopedisi* 4. İstanbul: TDV Vakfı Yayınları, 1991: 543-4.